

MÓSER ZOLTÁN
Hallod-e, te szelídecске

Kazinczy Ferenc 1810. március 28-án levelet írt Zabolai Kis Sámuelnek,¹ s ebben egyebek mellett a következő megjegyzés is olvasható: „Az úr engemet az erdélyi ujságoknak tisztelőjévé teszen. Örömmel hallom, hogy ők a muzsikát és a magyar poézist kedvelik. A muzsika a lelket emeli. Mely bölcs volt a görögök nevelése, kikenél muzsikát tudni s honért érzeni oly szükség volt, mint nálunk tudni a deák gram. törvényeit. – Kedves dolog lesz talán tudni az úrnak, hogy a Földiekkel játszó muzsikája Zemplény vgyében készült. Kosovics József udvari muzsikusa volt 1794-ben Szulyovszky Menyhértnek s barátja. Midőn ez dec. 14-dikén Rákócon, a maga házánál, elfogattatott, s velem Budára vitetett, Kosovics a Szulyovszky² szerencsétlenségére készítette azt a muzsikai kompozíciót.”³

Ez valószínűleg válasz arra a levelére, amelyben 1809 szeptemberében Zabolai Kiss Sámuel számolt be Kazinczynak arról, hogy Erdélyben zongorán játsszák s énekelik Csokonai megzenésített verseit: „Itt [= Marosvásárhelyen] léteztől fogva, jó alkalmatosságom lévén, Muzsikát is tanulok a’ Klaviron [...] lejövetelem után ifiú: Grófné, Teleki Rákhel játszotta a’ boldogult Csokonainak Földiekkel játszó- Énekét, ‘s azt Gróf Teleki Józsefné más Grófnékkal énekeltek a Muzsika után, a’ M. Dámáknak oly érzéssel való Magyar Énekekből származott örömem kevés idő múlva szemrehányást tett, hogy miért nem tanultam én eddig Muzsikát, holott arra mind kedvem, mind alkalmatosságom volt.”⁴

A kassai zeneszerző, Kosovics (Kossovich) József és a Csokonai-vers kapcsolatáról tudtunk: „A *reményhez* című vers kész dallamon épült – írja Molnár Antal –, Kossovics ismert, verbunkszerű melódiáján.”⁵ Majd ugyanitt ezzel egészítette még ki megállapítását: „mintha a széphalmi mester kissé gunyoros mellékizzel hánytorgatná fel tübingai pályamunkájában, hogy Csokonai rendelésre készítette verbunk-dallam nyomán

»A reményhez« versét. De valószínű, hogy nem az általános eljárás maga, hanem csak a nóta »barbár« mivolta szűrt szemet Kazinczynak.”⁶

Kazinczy 1802. május 9-éről, püspökfürdői tartózkodásáról ezt írta naplójában: „Kijövének a cigány muzsikások Váradról. Csokonai ezekkel vonatta el Szulyovszkynak Kossovicsnak azt a muzsikai kompozícióját, melyben az, ki a Szulyovszky elfogattatásakor Szulyovszky házánál, Rákócon, kisasszonyait muzsikára tanította, Szulyovszkynak elfogattatását kesergette. Ezen muzsikális kompozícióra írta Csokonai a Földiekkel játszó stb. énekét.”⁷

Ez a vers Nagy Gábor közlése szerint azok közé tartozik, amelyek már 1797, a „Komáromi esmeretség” előtt készen voltak.⁸ A dallam először 1800 körül Bécsben jelent meg szöveg nélkül. Szöveggel Márton József adta ki, 1803-ban Bécsben, a költő *Muzsikális Gyűjteményében*.⁹

A vers, miután nyomtatásban dallammal együtt megjelent, igen hamar rendkívül népszerű lett, s országszerte énekeltek: „hallottam Pesten egy Angyalka leánytól Csokonaynak Földiekkel játszó... énekét. Tsak érezni szeretem én ennek szépségeit, mint sem szárazon írogatni a’ benn fellelendő Magyar karaktert. Bár többen is támadnának, kik Nemzeti Muzsikánkat tisztogatnák” – írta Döbrentei Gábor Kazinczynak 1807. szept. 19-én.¹⁰

Nekem Debrecenben végzett magyartanárom volt a bonyhádi gimnáziumban, aki megtanította az énekelte verset is. Sőt, mi még – talán utolsók közül valók voltunk – ezzel az énekkel jártunk szerenádozni.

*

Maradjunk még egy darabig a széphalmi mesternél, mert véletlenül kezembe került egy másik, eléggé meglepő feljegyzése. Ismert, hogy Kazinczy 1816 nyarán, háromhónapos erdélyi útjának élményeit az *Erdélyi levelekben* próbálta összefoglalni. Az *Erdélyi levelek* 26 levélből áll, amelyeket barátjához, Dessewffy Józsefhez írt. A szemléletes leírásokat történelmi, kultúrtörténeti ismertetőik egészítik ki és – az akkoriban divatos levélformának megfelelően – az író személyes vallomásai kísérik. Ezekre is figyelve a

1 Zabolai Kis Sámuel gróf Teleki Mihály unokájának volt nevelője Harinnán, Doboka megyében.

2 Szulyovszky Menyhért Zemplén megyei táblabíró, 1790–91-ben a megye követe. Kazinczyval együtt 1794. dec. 14-én tartóztatták le, és 1801. június végéig volt börtönben.

3 Kazinczy Ferenc: *Levelek*. Bp., 1979. 276.

4 *KazLev.* VI, 527–528.

5 Molnár Antal: *Nyugatis magyar dallamok a XVIII. század végén és a XIX. század első felében*.

In: *Zenatudományi Tanulmányok IV. A magyar zene történetéből* Bp., 1955.103.

6 Molnár Antal: i. m. 131.

7 Csokonai Vitéz Mihály *Összes Művei. Költemények V.* Bp., 2002. 719.

8 „Meg kell jegyezni, hogy a’ Lillában lévő darabok már a’ Komáromi esmeretsége előtt sokak megvoltak, ‘s későbbben alkalmaztattak Lillára.” (Nagy Gábor *följegyzése*.)

9 Csokonai Vitéz Mihály *Összes Művei. Költemények V.* i.m. 732

10 *KazLev.* V, 158.

15. erdélyi levélben egy érdekes népdalszövegre akadtam: „Ponori Thewrewk ez oláh népdalt közlé velem magyar ortográfiával és magyar fordításával:

Ama zöld kertben
Ül egy fehér asszonyszemély
Pázsit pamlagon,
Rózsa árnyéka alatt.

Ül a szép andalogva,
Zöld lepellel beburkolva,
Zafir szemekkel,
Rubin ajakkal.

Vitéz mégyen el mellette,
S ezt adja ki lehellete:
Hallod-e te, asszonyszemély,
Mondjad nékem jó lélekkel:
Leány vagy,
Menyecske vagy?

»Nem vagyok lány,
Nem vagyok menyecske,
Hanem virág tengeren túlról,
Aki lát, meghal kívántában.«

Ha tengeren túli virág volnál,
Nem ülnél mindig rejtekedben,
S kijönnél világosságra.”¹¹

Mennyi homály, mennyi szépség és jelképes üzenet, beszéd. Szinte már érthetetlen számunkra. Régi magyar kéziratos énekeskönyvek közül Vutskits-ék,¹² 46/a-b. lev. LXVI. Ének címen közli ennek egyik változatát. A román folklorisztika *Brumărelu* (A dér) címen tartja nyilván ezt a román és magyar változatban egyaránt elterjedt szöveget:

Amott egy virágos kertben
Nyugszik puha pázsint székben
Egy hószin kisasszony ülve,
Árnyékokkal körülveve.

S ül csendes szenderedéssel,
Koszorút felövedzéssel,
Sáfirt képező szemekkel,
Rubint ajak s egyebekkel.

Egy friss ifjú ott halad el
Látásán illetődéssel,
Ah! kedves, a te nevedben
– Így szól, járulván elében –

Lány vagy-é oh! szelidecske?
Én sem leány, sem menyetske,
Egy tengeri virág vagyok,
Csak alig látsz, s már halódok?

Ha nyílt virág vagy tengeren,
Én vagyok Harmat úgy ezen,
Estve virág mellé szállok,
Reggelig elébb sem állok.¹³

„A virág-leány és harmat-vitézről szóló dalocska a maga erotikus szimbolikájával keleti eredetre mutat – írja Köllő Károly. – Már a vers első közlője, O. Ghibu megjegyezte, hogy a ballada a Havasalföldről kerülhetett át Erdélybe. Valószínűleg helyes nyomokon jár, mert a vers jelzői, költői képei szokatlanok az erdélyi román népköltészetben.”¹⁴ Ez a balladás ének azonban a román folklórban profán kolindaként is elterjedt volt:

Krajován túl, ott az útnál,
Ahol az a tiszta kút áll,
Egy leány sulykolt a kútnál,
Vásznat fehérített, aztán
Szépen elszunyadt a lankán.
Fölbreszteném, de szánom,
A szemén szép, tiszta álom.
Megsókolnám én, míg alszik,
Ámde félek, megharagszik.
Zöld levél a zsenge repcén,
Vettem a dohányszelencém,
Kis szelencém kézbe fogtam
S lovam orrához tartottam:
Prüszkölt egyet, éleset,
A leány megébredett.
– Lány vagy-é te vagy menyecske,
Vagy szép csillag, földre esve?
– Nem vagyok lány, sem menyecske,
Sem szép csillag, földre esve;
Tengerentúli boglárka,
Hozott engem ringó bárka,
Kannácskában növekedtem,

11 Erdélyi levelek. 1824. 15. levél

12 „Világi énekek Mellyek sok meg illetődött érzékeny szívek szerzeményei közzül egybe szedegettettek 1798. Esztendőben.” (149 db érzékeny éneket tartalmaz.)

13 Égő lángban forog szívem. Összegyűjtötte: Dr. Kóciány László. Jegyzeteket összeállította: Köllő Károly. Kolozsvár, 1972. 49.

14 Égő lángban forog szívem. i. m. 131–132.

Meghal, ki megcsókol engem.
 – Én harmat vagyok; meg esve,
 A virágra szállok este,
 S tovatűnök illa szárnyal
 A virágok illatával.
 S dér vagyok, hol én leszállok,
 Elhervadnak a virágok.

(Kiss Jenő fordítása)¹⁵

Első nyomtatott kiadása a Felső-Magyarországi Minerva VII. (1831) évf. III. k. 605. lapján jelent meg. Ezt szokták tekinteni a legrégebb román balladaközlésnek a magyar szakirodalomban. (A Felső-Magyarországi Minervának ugyanebben a számában jelent meg az a magyar fordítás is, amelyet a már idézett Ponori Thewrewk József készített.)

„Ez a román világi ének már csak azért is fontos számunkra – írja Köllő Károly –, mivel kéziratos énekeskönyveinkben fennmaradt változataink keresztül szinte lépésről lépésre nyomon követhetjük a „Brumărelul” (A harmat) motívum meghonosodását a magyar népköltészetben.

A folklorizálódott magyar változatok közül néhányat itt bemutatunk.¹⁶ Faragó József az *Alsófehér vármegye monográfiájából* (Nagynyed, 1899) közöl egy változatot, s azt a „Régi vagy klasszikus balladák” csoportjába sorolja (i.m. 450.).¹⁷

Mon' meg nekem szelidecske:
 Szűz vagy-é te, vagy menyecske?
 Nem vagyok szűz, sem menyecske,
 Mer én kerti virág vagyok
 S asz harmatér maj mekhalak.
 Ha te virág vagy a kerbe,
 Én meg harmat leszek benne.
 S a virágot akkâ szedik
 Mikâ riggê harmat esik,
 A legínnek akkâ tecczik,
 Mikâ szépen felőtezük.

Más változat szerint:

Öste a virágra szállak,
 Reggelig rajta sétállak.
 (Szent-Benedek)

Kriza János a *Vadrózsák* című, székely népköltési gyűjteményében is közre ad egy háromszéki változatot:

Ahon egy virágos kerbe
 Zöd pázsint van leheverve,
 Égy kűsasszon ott nyugoszik,
 Koszoruval körülkődik.

Egy úrfi arra sétála,
 Ámélkodik csudájába,
 Kérdi tölle: szelidecske!
 Leán vagy-é, vaj menyecske?

Én sem leán, sem menyecske,
 Sem pediglen szelidecske,
 Hát a kerbe virág vagyok,
 Elig nyilom, s már hervadok.–

Ha te virág vagy a kerbe,
 Én meg leszek harmat benne:
 Este a virágra szállok,
 Reggelig réta maradok.¹⁸

Az előző változat 1899-ben, az utóbbi 1863-ban jelent meg nyomtatásban. Közben elmúlt egy évszázad, és ennek egy másik, erősen erotikus magyar változatát megtalálta Kallós Zoltán, de amitől különlegesen értékes számunkra, hogy ő dallammal együtt adta közre:

„Ha te virág vagy a kertbe, Én meg harmat vagyok benne,
 Este a virágra szállok, Reggelig rajta úszkállok,
 Este a virágra szállok, Reggelig rajta úszkállok.”¹⁹

A harmat a néphit szerint az istenek ajándéka, *élet-, tisztaság- és erőjelkép*. Már az Ószövetségben az ég

15 Szarvasokká vált fiúk. Bukarest, 1971. 121. Munténiában (Drăgășani) énekelte egy öreg zenész.

16 Az alábbiakon kívül még megemlítünk néhány változatot: Erdélyi János: Népdalok és mondák, Pest, 1846. 1. k., 446–7., 456. sz. ének; Kálmány Lajos: Koszorúk az Alföld vadvirágaiból. 1. Pécskáról való. Arad, 1877. 39.; Mailand Oszkár: Székelyföldi gyűjtés. Budapest, 1905. Magyar Népköltési Gyűjtemény Új Folyam VII. k.,

320–321. Mailand a Rákoson gyűjtött változatot a *Kétes népdalok* fejezetbe sorolja. In *Égő lángban forog szívem*. i. m. 131–132.

17 Faragó József: Jávorfá-muzsika. Népdalok. Irodalmi Könyvkiadó, 1965. 54.

18 Kolozsvár, 1863. 178., 359. sz.

19 Gyűjt. Kallós Zoltán. Feketelak (Mezőség), 1962. In: *Balladák* könyve, Bukarest, 1971. 553.

áldásának, tehát a termékenységnek jelképe és eszköze. Izsák áldásában (Genezis 1,27–28) olvassuk: *adjon neked az Isten az ég harmatjából és a föld kövérjéből, és sok gabonát és mustot.* Ozeás próféta szerint (14,6) az Úr szava: *Olyan leszek én mint a harmat. Izrael majd virágozni fog, mint a liliom, és gyökere megfog, mint Libanon.* A 133. zsoltárban Dávid király így énekel: *Íme mily jó és gyönyörűséges az atyafiaknak együtt lakniok. Mint fejen a kenet, mely lefoly a szakállra, Áron szakállára, mely lefoly ruhája szélére. Mint a Hermon harma-*

*ta, mely leszáll Sion hegyére. Mert odarendel az Úr áldást és életet mindörökké.*²⁰

Talán az is érdekes és különös, hogy ez a népdal egy kortárs magyar költőre, Orbán Ottóra olyan hatással volt, hogy szöveg-varinást készített belőle.²¹ A *Hallod-e te sötét árnyék* című, Lászlóffy Aladárnak ajánlott verse el is énekelhető a fent idézett kotta alapján.

20 Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. 1977. I. 309.

21 Hallod-e te sötét árnyék, Új versek, 1995–96. Budapest, 1996.

DEMETER JÓZSEF

Kifestő vers

*Magamra festem egykori ön-
Magam. A Lányt pedig e képre.*

*Kutya a Hold? Megugat, de
Álmunkat szaglássza
Éjjelente. Szerelmünk vad-
Gyöngyvirág. Befelé csilingelő
Harmat. Ugye semmi sem
Mossa le. Szőke vizesés ———*

*h
a
j
a
d*

TENYERÜNKBŐL ISZIK A MÁROS.

*S a tenger szomjan hal.
Partra vetett tátongó holnap a mélység.
Szél lapozza az ősz albumát.
Lágyan hullámzó, tiszta ég,
TÜKÖRKÉPEM MIÉRT ZAVAROS,
Mint! Szemetet szállító, tavaszi
Nagyvíz. SZENT BABBA MÁRIA,
Hogy örvénylik, kormosodik
E fordított világ. Bennem.
Idd ki az ég kelyhét fenéig. Az
Idő úgy is téged igazol – sosem –
Volt kedvesem legalább még ezer évig.*

*Magamra festettem egykori
Énem. A Lányt pedig! Most tükör-
Képem, és! Önmagát issza a
Maros, hogyha kiönt a tükör –
Milyen zavaros! E dagálynak mikor lesz
Vége? Idd ki a fény kelyhét az ég szerelmére.*